

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi

Covid-19 Pandemiyasının İqtisadi Təsiri

Şəki – Zaqatala Bölgə Analizi

2020

Tural Yusifzadə

Ekspert

1. GİRİŞ VƏ İCMAL

30 dekabr 2019 - 11 oktyabr 2020 tarixləri ərzində 37 milyondan çox COVID-19 yoluxan sayı və 1 milyon ölüm hadisəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən qeydə alınıb (WHO, 2020). Azərbaycan üçün isə bu sayılar 42 381 yoluxma və 612 ölüm olaraq təsdiqlənmişdir.¹

Pandemiya ilə mübarizə aparmaq üçün ölkələr, insanların həyatına sosial və iqtisadi təsir göstərəcək zəruri ictimai səhiyyə tədbirləri görürlər. COVID-19-un hərəkət trayektoriyası hələ də qeyri-müəyyən olsa da, COVID-19-un yayılması sağlamlıq sistemləri, həyat tərzi, sosial qarşılıqlı təsirlər, iqtisadi fəaliyyətlər, dövlət siyasətləri və maliyyə bazarları üzərində ciddi təsirlər göstərməyə davam edir (WHO, The Economic and Social Impact of COVID-19 in the Eastern Mediterranean Region, 2020).

2 Mart 2020 tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargahı da qlobal konyunktura üzrə virusun sağlamlığa təsirini minimuma endirmək üçün ölkə ərazisində karantin rejimi elan etmişdir. Bu rejim sonrakı müddət ərzində ciddiləşmiş, Bakı və bir sıra şəhərlərə ticari məqsədlər xaric giriş-çıxış 8 Sentyabr tarixində məhdudlaşdırılmışdır. Sözü gedən məhdudlaşma regional iqtisadiyyatlara da təsir etmiş, ümumi daxili məhsul (ÜDM) səviyyəsində Azərbaycan Statistika komitəsinin dərc etdiyi məlumatlara əsasən əvvəlki ilin eyni dövrü (ilk yarı il) ilə müqayisədə 2,7 faiz azalma müşahidə edilmişdir.²

Qlobal və yerli turizm əlaqələrinin kəsilməsi, əyləncə və sosial həyatın məhdudlaşması və pandemiyanın hərəkət trayektoriyasındakı qeyri-müəyyənliyin səbəb olduğu əlavə xərclərin azaldılma meyilləri regional iqtisadi daralmalara səbəb olmuş və təsir günümüzdə də davam etməkdədir. Bəzi sektorlarda iqtisadi hərəkətliliyin artması və ya stabilliyi müşahidə edilsə də, pandemiyanın yaratdığı ciddi iqtisadi krizis göz ardı edilməyəcək səviyyədədir. Belə ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) tərəfindən 2020 və 2021-ci illər üçün böyümə

¹ Covid-19 statistikasi, ÜST, 10.15.2020, <https://covid19.who.int/region/euro/country/az>

² Ümumi Daxili Məhsul istehsalı, AzStat, 16.07.2020, <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4629>

perspektivinin yenidən qiymətləndirilməsində böhranın özünəməxsus təbiətinin olduğu və heç bir ölkənin bu böhrandan təkbaşına çıxma bilməyəcəyi vurğulanmışdır (WHO, The Economic and Social Impact of COVID-19 in the Eastern Mediterranean Region, 2020).

Bu siyasət qeydi üzrə: İqtisadi fəsadların aradan qaldırılması üçün ölkələrin beynəlxalq səviyyəli əməkdaşlıqlarının qaçılmaz olması ilə bərabər, sağlam və davamlı iqtisadiyyat üçün regional inkişaf layihələri də qaçınılmaz hal alır. 1929-cu il kizisindən daha şiddətli olacağı gözlənilən Covid-19 krizisinin həlli üçün, Neoklassik iqtisadın sərbəst ticarət prinsipinin yerinə, dövlət planlaması ön plana çəkilir. Bu həll yolunda dayanıqlı inkişaf məqsədləri üzrə dövlət, regional idarəetmə və regional biznes arasında üçlü əməkdaşlıqlar təklif olunur.

2. PANDEMİYANIN ŞƏKİ – ZAQATALA BÖLGƏSİNƏ İQTİSADI TƏSİRİ

COVID-19 pandemiyasının ilkin təsiri iqtisadiyyata birbaşa tədarük zərbəsi kimi görünür. Demək olar ki, bütün bölgələrdə müəssisələrin və məktəblərin bağlanması, səyahət qadağaları, ciddi fiziki uzaqlaşdırma tədbirləri və karantinlər mövcuddur. Bu məhdudiyətlər iqtisadi baxımdan məşğulluğun azalması kimi qiymətləndirilir. Pandemiya nəticəsində ölkələr üzrə turizm və qonaqpərvərlik, aviasiya, neft və qaz, istehlak məhsulları və yarımkeçirici sənaye sahələri də daxil olmaqla bir sıra iqtisadi sahələr böyük dərəcədə təsirlənmişdir (WHO, The Economic and Social Impact of COVID-19 in the Eastern Mediterranean Region, 2020). Neft qiymətlərindəki azalma və istehlak-tələb üzrə daralmalar Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri neft-qaz sektorunda əlavə dəyərin 2,5 faiz, neft-qaz sektorunda isə 2,9 faiz azalmasına səbəb olmuşdur.³

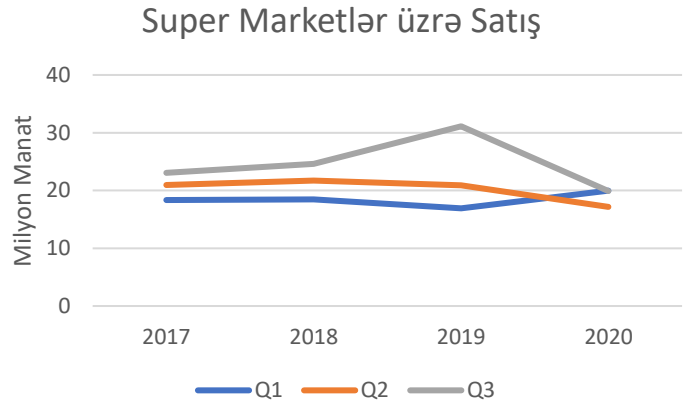
Şəki – Zaqatala bölgəsi Azərbaycanın inkişafda olan turizm mərkəzlərindən biri olması səbəbi ilə pandemiyanın ciddi təsirinə məruz qalmışdır. Bölgədəki turizm fəaliyyətlərinin mövcud karantin şərtləri altında tamamilən dayanması bu sektor üzrə gəlirləri sıfırlamışdır. Turizm sektoru işyerlərinin gəlirsiz rübləri minimum xərclə tamamlaması adına aldığı

³ Ümumi Daxili Məhsul istehsalı, AzStat, 16.07.2020, <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4629>

işdənçıxarma və ya işçilərini ödənişsiz məzuniyyətə göndərmə kimi qərarları bölgə iqtisadiyyatına ciddi zərbə vurmuşdur. Bu sektorun və məvacibsiz işçilərin bazar tələblərinin azalması və turizm sektoru üzrə investisiyaların kəsilməsi də region iqtisadiyyatına birbaşa neqativ tələb təsiri göstərmişdir.

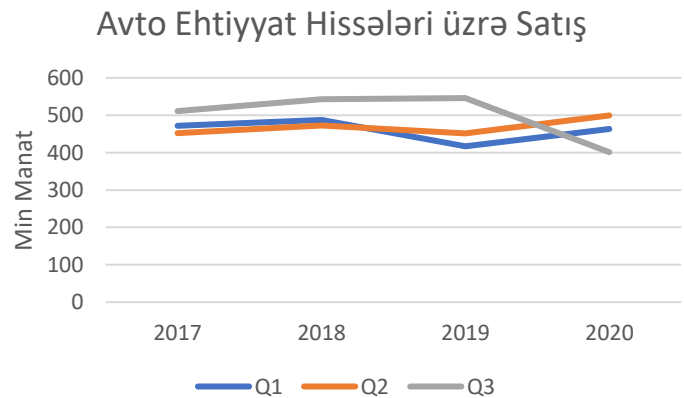
Region iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsiri olan qida və əcza sektorlarında keçən illərlə müqayisədə ciddi mənfi fərq aşkarlanmışdır.

Cədvəl 1-də Şəki-Zaqatala üzrə super marketlərə aid 2017-2020 rüblük satış dataları əks olunub (3 rüb üzrə). Data strukturunda 2020-ci il ərzində birinci rüb üçün müsbət qırılma müşahidə edilir. Bu pandemiya ilə bağlı olaraq tədarük məqsədli, davamlı olmayan tələbdən qaynaqlanır.⁴ İqtisadi tələbdəki daralmaların neqativ təsirləri, keçici tələbin itməsi ilə birlikdə növbəti rüblərdə ortaya çıxmışdır.

Cədvəl 1

Qida və əcza sektorları xaricindəki ticari sektorlarda da keçici bir tələb yaşanmış və karantin müddətinin neqativ təsirləri müşahidə edilmişdir. Təsirin araşdırılması üçün Avto Ehtiyat hissələri satış dataları analiz edilmişdir.

⁴ Tələbatın davamlı və ya davamsız olması iki rüb keçmiş illərdə, digər 2 rübdən fərqli olaraq yay mövsümündə qış üçün tədarük xərcərini artırıb, keçmiş illərdə bənzər seyir izləyən ikinci öncəki illərdə ən yüksək satış əldə edilən üçüncü struktur qırılması isə pandemiyanın birinci rübə yüksək keçici tələb təsirinə sonrakı rüblərdə yoxa çıxması nəticəsində yaranmışdır.

Cədvəl 2 -də Şəki üzrə bir sıra avto ehtiyat hissə satışı mərkəzlərindən data əldə edilmiş və iqtisadi böyüklük əmsalına vurularaq ümumi satışlar təxmin edilmişdir.⁵ Üçüncü rübdə (Q3) sərt karantin rejimi nəticəsində satışlarda ciddi düşüş görülməkdədir. Qeyd edilməlidir ki, bu rüb üzrə keçmiş illərdə ən yüksək satış həcmələri əldə edilmiş, lakin pandemiyanın təsiri ilə iqtisadi zirvədən dib nöqtəsinə enilmişdir.

Bənzər olaraq digər ticari sektorlarda da iqtisadi dib-ə enilmə qaçınılmazdır. *Cədvəl 2*
Nəticə etibarı ilə Şəki – Zaqatala bölgəsinin aparıcı iqtisadi gücü olan Şəkiddə qida, turizm və avto hissələr satışı rəsmi statistikalarla 2017-dən günümüzdə ən çətin rüblərini keçirdilər. Pandemiyanın davamına və digər sektorlardakı iqtisadi hərəkətliliyin azalmasının da təsirinə uyğun olaraq mövcud dib nöqtələrinin daha da aşağıya enməsi yüksək ehtimal daxilindədir. İqtisadi daralma işsizlikdəki artışı ilə birlikdə regional iqtisadi tənəzzül yaratmışdır. Bu tənəzzülün tək həll yolu isə dövlət planlamasıdır.

3. TÖVSIYƏLƏR

Regional iqtisadiyyatı krizisdən qurtarma adına qısa və uzun müddətli dövlət müdaxilələri qaçınılmazdır. Qısa müddətli müdaxilələr tələb canlanmasını yaradarkən, uzun müddətli müdaxilələr istehlakın artmasına köməklik göstərəcək. Açıqdır ki, tək tərəfli siyasətlər krizisdən çıxış üçün həll yolu ola bilməz.

Qısa müddətli tələb artırıcı müdaxilələr

- Pandemiya səbəbi ilə işsiz statusu daşıyan insanlara yeni iş tapana qədər maddi və ya ərzaq yardımını şəklində sosial dəstək ayrılmalıdır.⁶

⁵ Region ticarət strukturunda statistiki data paylaşmadan çəkinmə, ikili mühasibatlıq sistemi və ya rəsmi icazəsiz satış mərkəzlərinin karantin müddətində tamamilən qapalı qalması kimi amillər data toplama və analiz etmə mərhələsində problemlər yaratmışdır. Bu problemlərin həlli üçün iqtisadi əmsal üsulundan istifadə edilmişdir.

⁶ 190 manat dəyərindəki birdəfəlik yardımlar sadəcə karantin müddəti ilə məhdudlaşdırılmışdır. Bu məhdudlaşma işsiz qalan və karantin rejiminin bitməsi ilə də işsizliyini davam etdirən şəxslərin problemini həll etmir. Bir sıra sektor, misal olaraq turizm və restoran üzrə işsiz qalan insanların pandemiyanın davam müddətində də iş tapa bilməyəcəyi faktoru göz önünə alınmalıdır.

- Regionun iqtisadi düşüşünü dayandırmaq üçün, tələbi canlandıracaq investisiyalar qoyulmalıdır. 1929-cu il krizisində olduğu kimi, hökumət məsuliyyəti tamamilən üstlənəli, regional büdcə xərclərini artıraraq tikinti və bənzəri sektorlarda keçici tələb artışı yaratmalıdır.⁷
- İqtisadi bərabərsizliyin yaranmaması və eyni zamanda bazara dəstək məqsədli vergi azaldımları sadəcə sahibkarlar üçün deyil, digər sahələrə də aid edilməlidir. Bu həll üzrə gəlir vergilərinin pandemiya dövründə azaldılması planlanmalıdır.⁸

Tələb artıçı siyasətin inflyasiya yaratma ehtimalı göz önündə tutulur, ancaq Azərbaycanın 2.9%-lik aşağı səviyyəli inflyasiya dəyəri qısa müddətli müdaxilə qapısını tamamilən açıq tutur.

Uzun müddətli istehlak artıçı müdaxilələr

- İnflyasiya nəzərə alınmaqla, xüsusilə sahibkarlıq və kənd təsərrüfatı kredit faizləri azaldılmalı və kredit həcmi artırılmalıdır.
- Regionlar üzrə istehlak planı hazırlanmalı, plana uyğun yerli və ya xarici mənbələrdən investisiya cəlb edilməlidir.
- Ali təhsil müəssisələri yenidən tənzimlənməli, iqtisadi konyekturaya uyğun tələbə yetişdirilməlidir. Texnoloji yeniliklər prioritet olmalıdır.⁹
- Orta məhsullar üzrə gömrük vergisi digər vergilərdən ayrılmalı və sənaye inkişafının dəstəklənməsi üçün bu mallar üzrə vergi minimuma endirilməlidir. Yerli istehsalı qoruyacaq gömrük strategiyası qəbul edilməlidir.

⁷ Neoklassik sərbəst iqtisadiyyat teoriyalarının yerinə, dövlətin ehtiyac duyulan hər sektora müdaxilə etdiyi Keynesyan teoriyaya uyğunlaşılmalıdır. Xüsusi qeyd olaraq, büdcə xərcləmələri ciddi yoxlama altında tutulmalı və tenderlərdə şəffaflıq təmin edilməlidir.

⁸ Vergi endirimləri bir çox mənbə tərəfindən iqtisadi fəalığı artıçı təsir kimi görünsə də, bu siyasət ciddi iqtisadi bərabərsizliklərə çevrilir. Daha dərin məlumat üçün baxıla bilər: Joseph Stiglitz, "Covid-19 iqtisadiyyatı üçün prioritetlər", 06.07.2020, <https://www.socialeurope.eu/priorities-for-the-covid-19-economy>

⁹ Baxıla bilər: Əkinçiliyin Gələcəyi: Niyə dünya Hollandiyanın kənd təsərrüfatına yanaşmasına heyran olmalıdır, 11.05.2020, <https://investinholland.com/news/the-future-of-farming-why-the-world-should-admire-the-dutch-approach-to-agriculture/>

Nəticə etibarı ilə tələb və istehlak artışı ilə yaranacaq yeni iqtisadi tarazlıq, krizisin təsirlərini minimuma endirməkdə faydalı olacaq və uzun müddətli olaraq iqtisadi davamlı böyüməni dəstəkləyəcəkdir.

References

COVID-19 iqtisadiyyatı üçün prioritetlər, Joseph Stiglitz, 06.07.2020, <https://www.socialeurope.eu/priorities-for-the-covid-19-economy>

Əkinçiliyin Gələcəyi: Niyə dünya Hollandiyanın kənd təsərrüfatına yanaşmasına heyran olmalıdır, 11.05.2020, <https://investinholland.com/news/the-future-of-farming-why-the-world-should-admire-the-dutch-approach-to-agriculture/>

WHO. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) weekly update*. NA: WHO., <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20201012-weekly-epi-update-9.pdf>

WHO. (2020). *The Economic and Social Impact of COVID-19 in the Eastern Mediterranean Region*. NA: WHO.